Journal of Spiritual Health

2025, Volume 3, Issue 4
Pages: 562-572
10.30491/JSH.3.4.562

The Concept of Spiritual Transformation in Psychology

Mostafa Arabpour [1*], Masoud Janbozorgi [1]

[1] *Department of Psychology, Behavioral Sciences Research Center, Hawzah and University Research Institute, Qom, Iran*

Abstract

Background and Aim: Although many psychologists posit spirituality as an inherent human attribute and a foundational basis prompting the pursuit of understanding and connection with the unknown dimensions of existence and the search for meaning, according to Pargament, its meaning and conceptualization have been in a constant state of flux. Consequently, the study of its conceptual nature remains a subject of scholarly debate, and given the wide range of interpretations, its conceptual ambiguity is a matter of consensus among researchers. The present study aimed to analyze the construct of "spirituality" within the existing scholarly literature and to identify its underlying conceptual framework.

Methods: Regarding its objective, this research is categorized as basic research, and its methodology, in terms of approach, is a mixed-methods design employing a sequential exploratory design (qualitative-quantitative approach). In the qualitative phase, conventional content analysis, based on the method of Hsieh and Shannon, was used to collect, describe, categorize, and analyze the construct of spirituality within psychological literature. In the quantitative phase, a descriptive-survey method (expert opinions) was employed to establish the validity of the conceptual model of spirituality and its components.

Results: In an initial search, 363 articles and books were obtained, of which 58 were selected based on inclusion criteria to collect definitions. Data analysis resulted in 184 initial codes, 48 basic themes, 9 organizing themes ("Nature", "Experiencing", "Relating", "Seeking", "Thinking", "Knowing", "Behaving", "Affect and Emotion", and "Consequence"), and 4 overarching dimensions ("Core," "Mechanisms," "Dynamic Systems," and "Manifestations"). Finally, a process-based conceptual model of "spirituality" was extracted and validated using the Content Validity Index (CVI).

Conclusion: Despite the various definitions and interpretations in the field of psychology, this research suggests that "spirituality" is a complex, multidimensional construct according to researchers. In addition to being a significant dimension of human development, it is deeply intertwined in an interactive developmental process with other dimensions (cognitive, emotional, behavioral, etc.). Given the prevailing secular paradigm in psychology, this influence is also evident in the conceptualization of spirituality.

Keywords: Spirituality, Spiritual Transformation, Conceptual Model.

*Corresponding author: **Mostafa Arabpour,** Email: marabpour@rihu.ac.ir

Received: 13 July 2024 **Accepted:** 13 March 2025

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

مجله سلامت معنوی
دوره ۳، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۳
صفحات: ۵۷۲-۵۶۲
10.30491/JSH.3.4.562

مفهوم‌شناسی «تحول معنوی» در روانشناسی

مصطفی عرب‌پور[۱*]، مسعود جان‌بزرگی[۱]

[۱] گروه روان‌شناسی، پژوهشکده علوم رفتاری، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

چکیده

زمینه و هدف: علی‌رغم اینکه بسیاری از روانشناسان معنویت را یک ویژگی ذاتی انسان و مبنایی که منجر به تلاش برای درک و اتصال به ناشناخته های جهان و جستجوی معنا می‌دانند، به گفته پارگامنت معنا و مفهوم آن همواره در حال تکامل بوده و تا به امروز مطالعه مفهوم آن همچنان محققان را به چالش می‌کشد و با توجه به دامنه گسترده از تعبیرها و تفسیرها، ابهام مفهومی آن مورد توافق پژوهشگران است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل مفهوم «معنویت» در ادبیات محققین و کشف مدل مفهومی آن انجام شد.

روش‌ها: این پژوهش، به لحاظ هدف، از نوع تحقیقات بنیادین و روش آن به لحاظ رویکرد، آمیخته از نوع طرح متوالی اکتشافی (رویکرد کمی-کیفی) است. در بخش کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی Sieh و Shannon به روش تحلیل محتوای عرفی و قراردادی، به منظور جمع‌آوری، توصیف، دسته بندی و تجزیه و تحلیل سازه معنویت در منابع روانشناسی و در بخش کمی، از روش توصیفی- پیمایشی (نظرات کارشناسان) به منظور دستیابی به روایی مدل مفهومی معنویت و مولفه‌های آن استفاده شده است.

یافته‌ها: در جستجوی اولیه ۳۶۳ مقاله و کتاب یافت شد که از بین آن‌ها برحسب معیارهای ورود به مطالعه ۵۸ مورد به منظور جمع‌آوری تعاریف پرداخته شد. تحلیل داده‌ها منجر به ۱۸۴ کد اولیه، ۴۸ مضمون پایه، ۹ مضمون سازمان‌دهنده؛ «ماهیت»، «تجربه‌گری»، «ارتباط»، «جستجوگری»، «تفکر»، «شناخت»، «رفتار»، «عاطفه و هیجان»، «پیامد» و ۴ بعد اصل؛ «هسته»، «مکانیزم‌ها»، «نظام‌های پویا» و«نمودها» شد. در نهایت مدل مفهومی فرایندی «معنویت» استخراج و با استفاده از ضریب شاخص روایی محتوا (CVI) تأیید شد.

نتیجه‌گیری: علی‌رغم تعاریف و تعابیر پراکنده در علم روانشناسی، با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت «معنویت» از نظر پژوهشگران، یک علم سازه‌ای غیربسیط و چندبعدی است و علاوه بر اینکه یکی از ابعاد مهم تحولی انسان است، به طور عمیق در فرایند تعاملی تحولی با دیگر ابعاد (شناختی، هیجانی، رفتاری و ...) قرار دارد. نظر به اینکه پارادایم غالب حاکم در علم روانشناسی سکولار می‌باشد، در مفهوم معنویت هم این موضوع قابل مشاهده است.

کلیدواژه‌ها: معنویت، تحول معنوی، مدل مفهومی.

*نویسنده مسئول: **مصطفی عرب‌پور.** پست الکترونیک: marabpour@rihu.ac.ir
دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۲۳ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۲۳

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

مقدمه

معنویت با مکانیزم اتصال انسان به یک نیروی برتر و با معنادهی به زندگی، به عنوان یک عامل اساسی و موثر در حل مشکلات روانشناختی شناخته می‌شود. در مواجهه با شرایط بحرانی و رخدادهای ناگوار، معنویت غالباً با تلاش و تکاپو برای فهم پدیده‌های به ظاهر غیرقابل ادراک و مدیریت موقعیت‌های به ظاهر غیرقابل کنترل، درهم‌تنیده می‌شود. این در حالی است که معنویت صرفاً به موقعیت‌های گذار و بحرانی محدود نبوده، بلکه در ساختار بنیادین زندگی روزمره نیز در جریان است (۱). از دیدگاه Pargament و Exline (۲) بعُد معنوی به صورت متناقضی با عدم حضورش نیز قابل درک است، برای مثال در احساسات مربوط به فقدان و پوچی، سوالات مربوط به معنا و هدف زندگی، احساس بیگانگی و رهاشدگی و در فریاد علیه بی‌عدالتی و بی‌انصافی، معنویت حضور برجسته‌ای داشته و به طور خلاصه به بودن بشر معنا می‌دهد. پس انسان فراتر از وجود روانشناختی، اجتماعی و جسمانی، واجد وجودی معنوی پیچیده نیز می‌باشد (۳).

واضح است که معنویت ساختاری پراکنده و چندوجهی است و شواهد زیادی حاکی از آن است که معنویت کودک نقش مهمی در روند رشد ابعاد مختلف دارد (۴). بیشتر اوقات رشد و افول جنبه‌های مختلف فرد، هماهنگ با رشد و افول معنوی‌ش تغییر می‌کند. تسهیل بهتر وحدت یافتگی معنوی می‌تواند نه تنها به‌باشی فرد را در زمینه معنوی، بلکه در زمینه دیگر جنبه‌های اجتماعی، روانشناختی و جسمانی فرد نیز بهبود بخشد، به همین دلیل نادیده گرفتن بُعد معنوی در روان درمانگری کار بیهوده‌ای است (۱).

مفهوم‌پردازی معنویت با چالش‌های نظری و معناشناختی متعددی روبروست. علی‌رغم بررسی تاریخی آن به مثابه یکی از سه بُعد بنیادین وجود انسانی (شامل جسم، ذهن و روح) (۵)، در خصوص تعریف دقیق، منشاء، کارکرد و حتی اهمیت آن، اختلاف نظرهای قابل توجهی در میان اندیشمندان و محققان وجود دارد (۶).

در روان‌شناسی، مفهوم‌سازی معنویت به همان آغاز این رشته با کار William James برمی‌گردد (۷). James مفهوم پیوند دین را به ابعاد تجربی معنویت به جای جنبه نهادی پیش برد و مشاهده کرد که ادیان مختلف اغلب از مفاهیم مشابهی مانند الوهیت و تعالی استفاده می‌کنند (۸). بسیاری از روانشناسان معنویت را یک ویژگی ذاتی انسان (۹،۱۰) که منجر به تلاش برای درک و اتصال به ناشناخته‌های جهان و جستجوی معنا می‌شود (۱۱،۱۲) دانسته‌اند. رابطه با امر مقدس (۱۳)، ارتباط با امرقدسی (۱)، تجربه فرد و رابطه با یک جنبه اساسی و غیرمادی از جهان (۱۴) منبع انرژی (۱۵،۱۶)، اتصال به منبع بزرگتری از انرژی و قدرت، ارتباط با خود، دیگران، طبیعت، یا با یک قدرت برتر (۱۷–۱۹) از جمله معانی‌ست که در ادبیات متون روانشناختی مرتبط با مفهوم شناسی معنویت به آن اشاره گردیده است.

پرداختن به سیر تحول بُعد معنوی نیز از جمله تلاش‌های قابل توجه در زمینه مفهوم‌شناسی و معنایابی بعد معنویت می‌باشد. James Fowler نظریه رشد ایمان را بر اساس مفهوم مراحل ناپیوسته رشد معنوی توسعه داد. این نظریه در رابطه با نظریه رشد شناختی Jean Piaget، نظریه رشد روانی اجتماعی Erikson و نظریه رشد اخلاقی Lawrence Kohlberg ارائه شده است (۸).

بیشتر تحقیقات در مورد معنویت بر روی اعمال مذهبی متمرکز شده است (۲۰،۲۱). با توجه به اینکه تفاوت در باورها، اعمال و وابستگی‌های مذهبی اغلب با ویژگی‌های فرهنگی دیگر درهم تنیده می‌شود، برخی از محققان پیشنهاد می‌کنند که مطالعاتی که به بررسی دینداری و معنویت می‌پردازند باید آگاهی بیشتری از ویژگی‌های فرهنگی و زمینه‌ای که افراد در آن زندگی می‌کنند را منعکس کند (۲۲). Hill و Pargament (۲۳) برای به دست آوردن درک بهتری از درک کودکان از معنویت، در مطالعه‌ای تجربیات معنوی درک شده کودکان مرتبط با جهت‌گیری‌های مذهبی مختلف در زمینه کانادایی را بررسی کردند.

با توجه به دامنه گسترده از تعبیرها و تفسیرها، اینکه معنویت مفهومی پیچیده، اسرارآمیز، انتزاعی و دارای ابهام و تعریف نشده است مورد توافق پژوهشگران می‌باشد (۲۴) که این مهم ریشه در گستردگی و پیچیدگی آن داشته و البته از نظر Navarro این ابهام نقطه قوت و ارزش آن به حساب می‌آید (۲۵). این پیچیدگی از زاویه دیگر با بهره‌مندی از جهان بینی‌ها و تفسیرهای مختلف گروه‌های اعتقادی تشدید شده است (۲۶).

به گفته Pargament (۱) معنای معنویت همواره در حال تکامل یافتن است و تا به امروز، مطالعه مفهوم آن همچنان محققان را به چالش می‌کشد (۴). از نظر Hart تعریف معنویت مانند «تلاش برای نگه داشتن آب در دستانمان» است و بنابراین جای تعجب نیست که تلاش برای درک مفهوم و مسیر رشد آن گیج‌کننده باشد (۲۷). بسیاری از عقاید، مطالعات، ارزش‌ها و تمرین‌ها، امروزه زیر چتر مفهوم معنویت قرار می‌گیرند، اما متاسفانه ارتباط آن باهم چندان مشخص نیست و معنویت به گفته splika (۲۸)، مفهومی بسیار مبهم است (۱) و در عین حال که این رشته به سمت تعاریف روشن‌تر از معنویت و مفهوم‌سازی توسعه آن حرکت کرده و از مدل‌های مختلف جهت تفهیم و تبیین آن استفاده گردیده است هنوز در این زمینه مفهوم قابل اتفاقی به چشم نمی‌خورد و بررسی آن ضرورت دارد (۲۹). لذا پیگیری نظریات و مفاهیم معنویت برای فهم تعریف نهایی معنویت از اهمیت بالایی برخوردار است. کشف مدل مفهومی«معنویت» در روانشناسی، زمینه فهم و درک منسجم و یکپارچه از این سازه را فراهم کرده به دقیق‌تر شدن تعابیر پژوهشگران و محققین این حوزه کمک خواهد کرد.

هدف این پژوهش مفهوم شناسی سازه معنویت در ادبیات روانشناسان در سه دهه گذشته از طریق تحلیل محتوا و ایجاد درک هستی‌شناختی و ماهوی و نظری از معنویت است. دو سؤال کلیدی که باید به آن‌ها پرداخته شود عبارتند از: الف) عناصر اساسی در

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

تعریف معنویت در علم روانشناسی چیست؟ ب) معنویت از نظر عملیاتی در ادبیات روانشناسی چگونه تعریف شده است؟

روش

به طور کلی این پژوهش، به لحاظ هدف، از نوع تحقیقات بنیادین و روش آن به لحاظ رویکرد، آمیخته (Mixed method) از نوع طرح متوالی اکتشافی (Exploratory sequential design) (رویکرد کمی-کیفی) است. در بخش کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی Sieh و Shannon به روش تحلیل محتوای عرفی و قراردادی، به منظور جمع‌آوری، توصیف، دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل سازه معنویت در منابع روان شناسی و در بخش کمی، از روش توصیفی-پیمایشی (نظرات کارشناسان) به منظور دستیابی به روایی مدل مفهومی معنویت و مولفه‌های آن استفاده شده است. طرح متوالی اکتشافی شامل جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها با روش تحقیق کیفی در مرحله اول و سپس استفاده از نتایج آن برای جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کمی است که در نهایت یک تفسیر و جمع‌بندی کلی از نتایج هر دو روش در قالب یک مطالعه صورت می‌گیرد. این طرح از لحاظ زمانی به صورت متوالی و از منظر وزن نیز بیشتر متوجه مرحله اول می‌باشد که داده‌ها هم از طریق تحلیل داده کیفی و به عنوان ابزاری در هنگام جمع‌آوری داده‌های کمی به یکدیگر مرتبط می‌گردند.

ابتدا پس از بررسی در فرهنگ لغات، به منظور یافتن مقالات و کتب مرتبط با مفهوم معنویت مرور گسترده‌ای در بانک‌های اطلاعاتی خارجی (Scopus، ProQuest، Medline، PsycINFO) صورت گرفت. معیار برای انتخاب، کتب و مقالات پژوهشی اصیل و مروری به زبان انگلیسی و فارسی، از زمان آغاز رشته روانشناسی تا سال ۲۰۲۴ بود که محتوای آن دارای تعریف، تبیین و مفهوم‌شناسی معنویت با کلیدواژه‌های، معنویت، هوش‌معنوی (Spiritual intelligent)، بهزیستی‌معنوی (Spiritual well-being)، مراقبت معنوی (Spiritual care)، بعُد معنوی (Spiritual dimension)، نیاز معنوی (Spiritual need)، سلامت معنوی (Spiritual health)، پریشانی معنوی (Spiritual distress)، حمایت معنوی (Spiritual support) و تحول معنوی (Spiritual development) است و همچنین دسترسی به متن کامل مقاله بوده است. در جستجوی اولیه ۳۶۳ مقاله و کتاب یافت شد که از بین آن‌ها برحسب معیارهای ورود به مطالعه ۵۸ مقاله به منظور جمع‌آوری تعاریف معنویت پرداخته شد. جامعه آماری بخش کمی (روایی مدل مفهومی فرایندی معنویت) را کارشناسان خبره‌ای که در حیطه روانشناسی تحولی و معنویت آگاه و نسبتا در یک سطح بودند تشکیل می‌دهد.

به طور کلی نمونه‌گیری در دو بخش کمی و کیفی «غیرتصادفی» و از نوع هدفمند بود. در بخش «تشکیل حوزه معنایی معنویت و مفهوم‌شناسی آن» تعاریف لغوی، اصطلاحی و مفهوم شناسی‌ها و نظریه‌های مرتبط، به صورت هدفمند از میان مقالات و کتاب‌ها تا حد اشباع از جامعه استخراج گردید. و در بخش «بررسی روایی محتوایی» تعداد ۸ متخصص علوم انسانی و روانشناسی انتخاب شدند (۳۰). ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول-۱. ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه

ویژگی	وضعیت	تعداد	درصد
سطح تحصیلات دانشگاهی	دکتری	۵	۶۲/۵
	دانشجوی دکتری	۳	۳۷/۵
رتبه علمی	دانشیار	۲	۲۵
	استادیار	۳	۳۷/۵
	پژوهشگر پایه ۲	۳	۳۷/۵

نتایج

اگر مفاهیم روی یک پیوستار قرار گیرند، در یک انتهای آن مفاهیمی عینی و قابل سنجش قرار دارند و در انتهای دیگر، مفاهیمی واقع می‌شوند که به طور غیرمستقیم اندازه‌گیری شده و انتزاعی‌تر می‌باشند (۳۱). در این پیوستار معنویت روی انتزاعی‌ترین انتها قرار می‌گیرد، چون غیرمادی است و ماهیت ذهنی دارد (۳۲).

Spirituality مشتق از واژه لاتین spirare و spiritus به معنای نَفس، مبداء حیات روح و نفس است که در لاتین قرون وسطی spiritulit گفته می‌شود معادل انگلیسی آن spirit به معنای روح است؛ که معادل با واژه pneuma زبان یونانی و esprit زبان فرانسوی و Geiist در زبان آلمانی است به معنای قسمتی از بدن که جسمانی نیست. همه این اسامی عنوانی هستند که مبداء و منشاء حیات را نشان می‌دهند و اغلب این نام‌ها تحت عنوان نفس کشیدن آمده‌اند؛ همان چیزی که نشانه بسیار مشهود زندگی و قطع شدن آن نشانه بارز و ثابت مرگ است. فرهنگ لغات روانشناسی انجمن روان شناسی آمریکا (۳۳) نیز کلمه spirit را بخش غیرفیزیکی شخص معنا می‌کند که شامل ویژگی‌های روانی، اخلاقی و هیجانی است که هسته هویت شخص را می‌سازد؛ نیرویی که به جسم موجود زنده حیات می‌بخشد و گاهی از آن به عنوان روح یاد می‌شود که با مرگ همچنان بقا دارد.

Sessanna و همکاران (۳۴) با بررسی معنی لغوی معنویت در ده فرهنگ لغت، چهار فرهنگ معنایی، دو مرجع مدیریت و یک

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

جدول-۲. کدهای اولیه، مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده و مضامین گسترده (ابعاد) به دست آمده از داده‌ها

ابعاد	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	عناصر تعاریف (کد اولیه)	منبع
نظام های پویا	ماهوی	۱. حیات بخش ۲. تمایلی ذاتی و عقلانی ۳. جوهره زندگی ۴. از جنس انرژی ، آگاهی، فرامادی ۵. عمل طبیعی و جدا از بدن ۶. محوریتی ۷. مقدس ۸. اخلاقی منتج از روح و خدا	نیروی روح بخش/ نیروی حیات بخش/ روح زندگی/ تمایل ذاتی/ انرژی/ خودآگاهی/ ویژگی‌ذاتی/ عمل طبیعی ذهن/ عدم همراهی با بدن طبیعی/ تحت تاثیر خدا محوری یا انسان محوری است/ خودآگاهی/ متافیزیکی و متعالی/جوهره زندگی/جوهر وجود انسان/ مقدس/اخلاقی/خالص/ غیرمادی/عقلانی/فراطبیعت/نیرویی همراه با ویژگی‌های الهی مانند تعالی ، ماندگاری، بی‌کرانی و غایت/ ماوراءطبیعی/ تجربیاتی غیرتجاری/ منتج از روح و ارتباط با خدا/ داخل یا بیرون مذهب	(۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۹، ۱۰، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹)
	تجربه‌گری	۱. درونی/ ذهنی ۲. خود ۳. هستی ۴. امرمقدس/فرامادی ۵. فاعلی	تجربه‌های معنوی گرایش به جهانی بودن/ تجربیات نهایی که گاهی غیر عادی است/ تجربه عمیق شخصی/تجارب شخصی متعالی مثبت/ تجربه فاعلی از امر مقدس/ تجربیان ذهنی/ تجربیات درونی	(۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۴۴، ۴۵، ۵۵)
	ارتباط	۱. دیگران ۲. هستی/ طبیعت/ واقعیت نهایی ۳. امرقدسی/ خداوند/ روح بزرگ/ ذهن جهان ۴. فراطبیعت ۵. خالق	ارتباط/ ارتباط با دیگران/ ارتباط با هستی/رابطه با امرمقدس/ ارتباط با خدا/ ارتباط با موجود الهی یا پدیده‌های فراطبیعی/ارتباط با امرقدسی/تلاش برای اتصال به ناشناخته‌های جهان/رابطه با امرمقدس/رابطه با جنبه اساسی غیرمادی از جهان/روابط خود با دیگران/ روابط خود با طبیعت/روابط خود با قدرت برتر/رابطه با خدا ، خالق، روح بزرگ، ذهن جهانی/ اتصال به چیزی بزرگتر از خود/ اتصال به نیروی بالاتر مقدس/ ارتباط متقابل خود با فراطبیعت/تلاش برای تحقق روابط متقابل بین افراد و جامعه و واقعیت نهایی/ ارتباط معنادار (فردی، بین فردی، فرافردی، خدا یا قدرت برتر)/ ارتباط با دیگران یا چیزها/ اتصال به منبع بزرگتر انرژی و قدرت	(۳۸، ۴۹، ۵۶، ۵، ۶، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۵۷، ۴۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۴۴، ۵۴، ۱۶، ۲۰)
	جستجوگری	۱. معنای زندگی/ چرایی زندگی/ ارزش والا ۲. هدف زندگی ۳. انسان کامل ۴. امرقدسی، خداوند ۵. مبداء ۶. غایت ۷. فراطبیعت	جستجوی معنای زندگی/ جستجوی هدف زندگی/ کندوکاو برای انسان شدن و انسان کامل/ جستجوی امر قدسی (خداوند)/ تحقیق برای درک پاسخ نهایی در مورد غایت/ جستجو برای ارتباط با موجودات الهی/جستجو برای پدیده‌های فراطبیعی، معنا و هدف/ جستجوی اهداف با معنای شخصی/جستجوی فرد برای معنای و هدف‌زندگی/جستجوی امر مقدس همراه با روابط/ جستجوی برای اتصال/ جستجوی حس معنا/ پرداختن به تفسیر چرایی زندگی/پرداختن به سوال اینکه از کجا آمده است؟به کجا می رود؟ و مقصد غایی کجاست؟/ به دنبال تجربیات جدید و افراد جدید جهت معنا بخشی به زندگی خود/ جستجوی ارزش والا/ جستجوی آزادی درونی و اموری که به زندگی معنا می‌بخشد/ ایمان	(۶۱، ۲۰، ۵۶، ۶۲، ۱۱، ۱۲، ۱۷، ۱۸، ۶۲، ۶۳، ۵۹، ۶۴، ۵۸، ۶۵، ۶۰، ۷۵)
	تفکر	۱.مبداء ۲. غایت ۳. هستی ۴. خود	تفکر/ تأمل در هستی/ تفکر در قوانین طبیعت/ بررسی شناختی وجود/ چالش فکری در مبداء و مقصد زندگی/ تفکر منطقی/ خودشناسی	(۶۳، ۴۵، ۴۰، ۱۹، ۵۹)
	شناختی	۱. باور به فراطبیعت ۲. خودآگاهی ۳. شکل‌گیری ایدئولوژی و جهان بینی ۴. درک وسعت عالم ۵. نگاه ارزشبخش ۶. ناخودمحوری ۷. معنانگری	باور به امور غیرمادی/ خودآگاهی/ درک وسعت عالم/ درک عمیق ارزش زندگی/ باور به تعالی از خود/ کسب ایدئولوژی/ باورهای درباره معنای زندگی/ به رسمیت شناختن قدرت الهی	(۶۱، ۵۶، ۶۳، ۱، ۲۴، ۳۸، ۶۵، ۵۷)
	رفتاری	۱. وظیفه مدار ۲. دارای سبک زندگی ۳. تکلیف محور (در برابر خدا) ۴. خودمراقبتی ۵. تعاون و خیررسانی۶. اخلاق محوری ۷. هماهنگی با جهان	عمل به وظیفه/ سبک زندگی/ پرداختن به وظایف انسان در برابر خدا/ معاملات با چیزی فراتر از خود/ تمایل به مراقبت از خود/ تمایل به کمک به خیر بیشتر/ هماهنگی و یکپارچگی با جهان/ فعالیت‌های انسانی در تصمیم گیری اخلاقی	(۵۹، ۱، ۲۴، ۶۶، ۶۷، ۷۸)
	عاطفی- هیجانی	۱. فزون طلبی ۲. کامل گرایی ۳. قدرت طلبی ۴. تعالی طلبی	سوق به دلرحمی/ احساس قدرت برتر/ جهت‌گیری به سمت ارزشی فراتر از امور روزمره و مادی/ گرایش شخصی میل به شناخت الهی/ تعالی‌طلبی/ تلاش برای حساسیت نسبت به موجودات غیرانسانی و خدا و نیروی برتر/ تلاش برای حساسیت نسبت به خود	(۵۱، ۵۲، ۷۵، ۶۵، ۴۰)

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

پیامد	۱. انگیزه ۲. هدفمندی ۳. امید ۴. تعالی و خودشکوفایی ۵.معنا ۶. یکپارچگی (خود، هستی، خدا) ۷. وفاداری ۸. هویت یافتگی ۹. ایمان به قدرت الهی ۱۰.آرامش ۱۱. دریافت توجه ۱۲. ارزشمندی ۱۳.تعادل ۱۴. پالایش ۱۵. رفاه درونی ۱۶. رضایت از زندگی ۱۷. سازگاری ۱۸. سلامتی ۱۹. بهبود از رنج	انگیزه زندگی/ انرژی و انگیزه/ هدف فرافردی/ امید/ تعالی/ نیکی/ دانش/ معنا/ ایجاد نظام ارزشی/ زندگی با معنا/ وحدت با زندگی/ وحدت با طبیعت و جهان/ وفاداری/ هویت یافتگی/ فضیلت/ وفاداری به ایدئولوژی/ انرژی درونی/ به رسمیت شناختن یک قدرت الهی/ هماهنگی با جهان/ آرامش/ کانون توجه قرار گرفتن/ ارزش بخشی به زندگی/ زندگی متعالی/ خودآگاهی/ خودشکوفایی/ ارتقاء سطح عزت نفس/ پالایش فکری/ پالایش عاطفی/ برتری در هشیاری/ تعالی از خود/ ایجاد رفاه درونی/ رضایت از زندگی/ سازگاری با ناتوانی/ سلامت/ بهبودی از رنج	(۵۸، ۶۰، ۳۸، ۶۷، ۴۰، ۶۹، ۶۶، ۶۸، ۶۸، ۷۰، ۴۹، ۴۶، ۷۵، ۶۲، ۵۲، ۵۱، ۳۷، ۶۵، ۵۷، ۴۱)

مرجع پزشکی به این موضوع دست پیدا کردند که تعاریف همه منابع فوق‌الذکر صراحتا معنویت را به معنای مذهب، تقدس، مقدس و یا تعالی، غیرمادی، آسمانی و روحانی عنوان کرده‌اند.

برای دستیابی به مفهوم «معنویت» در روانشناسی تعاریف، نظرهای ضمنی و صریح و الگوهای علمی معنویت تحلیل و بررسی شد. بدین منظور تعاریف گردآوری شده از «معنویت» از سال ۱۹۶۵ که در مقالات و کتب مرتبط ذکر گردیده بود جمع‌آوری گردید. همچنین پژوهش‌هایی که به مفهوم‌شناسی این موضوع نیز پرداخته بودند مورد بررسی قرار گرفتند. در نهایت تا حد رسیدن به اشباع یافته‌ها، ۵۸ تعریف و مفهوم از نظر روانشناسان و پژوهشگران برجسته و مطرح حوزه روانشناسی به دست آمد. پس از آن، به‌منظور تحلیل داده‌ها از فرآیند گام به گام تحلیل مضمون Braun و Clarke (۳۵) استفاده شد. این فرآیند از ۶ گام اصلی شامل: ۱) آشنا شدن با داده‌ها؛ ۲) کدگذاری اولیه؛ ۳) جستجوی مضامین (تبدیل کدهای اولیه به مضمون)؛ ۴) مرور مضامین (که این مرحله منجر به ترسیم شبکه مضامین می‌گردد)؛ ۵) نام‌گذاری و تعریف مضامین (تحلیل مضامین)؛ و ۶) تهیه گزارش است.

در مرحله نخست، کدگذاری کلمه به کلمه و خط به خط داده‌ها منجر به ۱۸۴ کد اولیه گردید. علاوه بر این کدهای مشابه حذف و در صورت لزوم تلفیق گردید که در نهایت منجر به ۸۶ کد اولیه گردید. در مرحله بعد، کدهای ایجاد شده مجددا با داده‌های خام بررسی و تطبیق داده شد و با ترکیب کدهای اولیه ۴۸ مضمون پایه منتج گردید. در مرحله سوم، با دسته‌بندی و ترکیب و تلخیص مضامین به دست آمده در مرحله قبل، تعداد ۹ مضمون سازمان‌دهنده شکل گرفت. در مرحله چهارم محقق با چهار مضمون گسترده شامل «هسته‌اصلی»، «مکانیزم‌ها»، «نظام‌های پویا» و «نمودها» روبرو شد. عرضه مجدد و مکرر این مضامین گسترده به خرده مضمون‌های قبلی و رفت و برگشت میان کدهای اولیه و داده‌ها نشان داد مضامین «تجربه‌گری»، «جستجوگری»، «ارتباط‌گیری» و «تفکر» تحت عنوان «مکانیزم»، مضامین «بینش»، «کنش» و «گرایش»، تحت عنوان «نظام‌های پویا»، مضمون «ماهیت» تحت عنوان «هسته» و مضمون «پیامد» تحت عنوان «نمودها» جای می‌گیرد. در جدول ۲، کدهای‌باز، مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین گسترده نمایش داده شده است.

ابعاد داده‌ها

هسته: با توجه پیچیدگی و چند بعدی بودن وجود انسان، در تعاریف معنویت به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد، تعابیری همچون «ذاتی و عقلانی»، «حیات بخش»، «جوهره زندگی» و ... بیان شده است که به هسته و ماهیت این پدیده اشاره دارد و ویژگی‌هایی ست که اجزاء زیرین و هسته‌ای تشکیل‌دهنده آن را بیان می‌کند.

مکانیزم‌ها: مکانیزم‌ها که ریشه در هسته اصلی معنویت فرایندی ست که در اثر آن بعد نظام‌ها و در نهایت پیامدها و نمودهای معنویت به وقوع می‌پیوندد. مکانیزم‌های علی به عنوان شکل‌دهنده اصلی نقش ایفا می‌کنند. در بعد مکانیزم‌ها، ۴ مکانیزم «تجربه‌گری»، «ارتباط»، «جستجوگری» و «تفکر» به دست می‌آید.

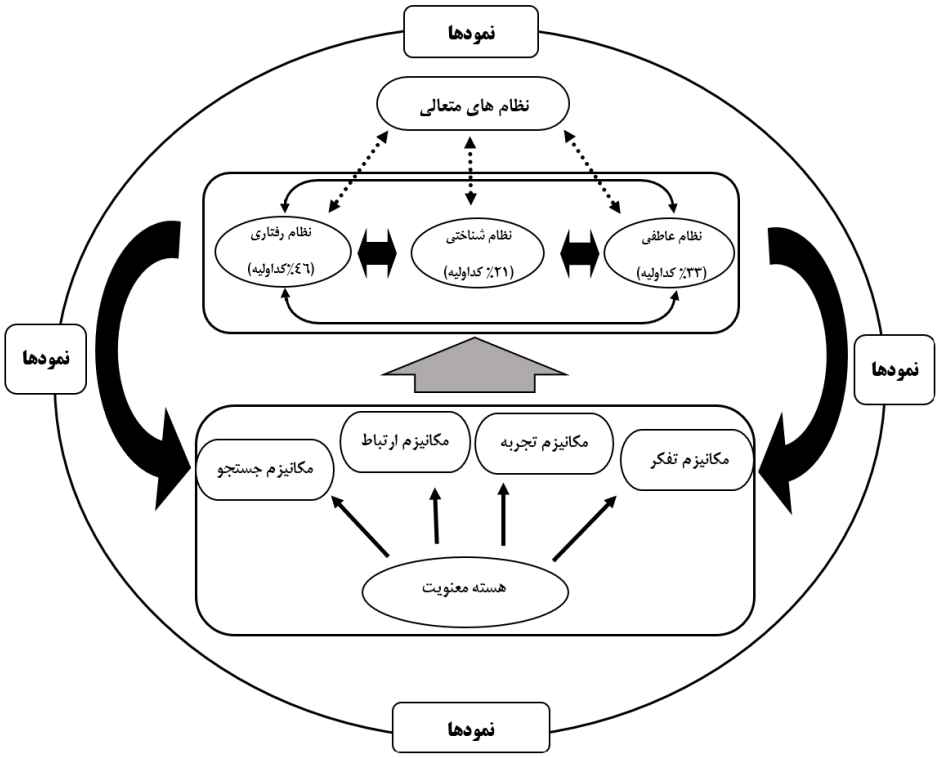
نظام‌های پویا: این بعد متقارن با ابعاد وجودی اصلی انسان، در بردارنده نظام «بینشی»، «کنشی» و «گرایشی» است که به طور کلی هر کدام در چارچوب ساختاری خود عمل می‌کند. نظام بینشی اشاره به زمینه شناختی، ادراکی و فرایندهای ذهنی دارد. در مراحل مختلف تحول روانی- معنوی، خط تحول شناختی نیز مطابق با آن تغییر کرده و متعالی‌تر می‌گردد (۷۲). نظام کنشی در اینجا اشاره به بُعد رفتاری انسان دارد که در تعامل با نظام‌های دیگر «کنشی/ گرایشی» است و منجر به شکل‌گیری رفتارهای مطابق با این سیستم می‌گردد. نظام گرایشی که بیشتر جنبه روان تحلیل‌گری داشته و به بعد امیال و غرایز نهفته اشاره دارد در بردارنده امیال و خواست‌هایی است تحت تاثیر ذاتی و سرشتی بودن بُعد معنوی، نمودهای متعدد را بروز می‌دهد. نظام گرایشی در تعامل با دو نظام دیگر و تحت تاثیر مکانیزم‌های زیرین در چارچوب متناسب با تحول معنوی تنظیم و تطبیق پیدا می‌کند.

نمودها: پیامدها و تبعات تحول معنوی با توجه به فرایندی که در مکانیزم‌ها و نظام‌ها ذکر گردید شکل گرفته و در لایه رویین این سازه قابل مشاهده می‌باشد. نمودها اشاره به عناصری است که در تعاریف به عنوان خروجی نهایی تحول معنوی ذکر گردیده است.

بنابراین، «معنویت» به عنوان یکی از خطوط تحول انسان، در منابع روانشناسی یک مفهوم چندبعدی فرایندی ست که شامل، هسته اصلی، مکانیزم‌ها (تجربه‌گری، ارتباط، جستجو و تفکر)، نظام‌های پویا (بینشی، کنشی، گرایشی) و نمودهاست.

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

شکل-۱. مدل مفهومی فرایندی «معنویت» در روانشناسی

جدول-۳. شاخص روایی محتوایی مدل مفهومی فرایندی «معنویت» در روانشناسی

	مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده جامع و کلی	CVI میزان مطابقت مضامین سازمان‌دهنده با داده‌ها	CVI میزان مطابقت مضامین سازمان‌دهنده با مضامین پایه
۱	هسته	ماهوی	۰/۸۰	۰/۸۰
۲	مکانیزم ها	تجربه گری	۱	۰/۸۰
		ارتباط	۱	۱
		جستجوگری	۱	۱
		تفکر	۰/۸۰	۱
۳	نظام‌های پویا	شناختی	۱	۱
		رفتاری	۰/۸۰	۰/۸۰
		عاطفی-هیجانی	۱	۱
۴	نمودها	پیامد	۱	۰/۸۰
	جمع و میانگین		۰/۹۴	۰/۹۰

لازم به ذکر است که نظریات مطرح در زمینه «تحول معنوی»، (نظریه فداکاری زاینده [Generative Devotion]، نظریه زیست بوم شناختی و مدل PPCT توسعه انسانی و ...) که به صورت چند وجهی و مدل‌های فرایندی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند بیانگر پیچیدگی این سازه است و همچنین درمان‌های چندبُعدی معنوی (مثل؛ درمان چند بُعدی معنوی خداسو جان بزرگی، درمان چند بُعدی معنوی پارگامنت) که در دهه‌های اخیر رشد فزاینده‌ای داشته‌اند و به درمان اختلالات در سطوح مختلف شخصیت با رویکرد معنوی می‌پردازد نیز شاهدی بر این ادعاست. معنویت سازه‌ای است که از شناخت‌ها، احساسات و تمایلات، رفتارها، تجربیات و رابط گوناگون تشکیل شده است و باید از منظر نظری و روش شناختی چندسطحی و چندبُعدی در نظر گرفته شود (۶۵).

در مرحله پنجم، شبکه مضامین ترسیم گردید. شبکه مضامین، براساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدهای و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان دهنده (دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل)، مضامین فراگیر (دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه متن) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود. مدل مفهومی فرایندی «معنویت» در شکل ۱ نمایش داده شده است.

سرانجام، به منظور بررسی روایی مدل مفهومی فرایندی «معنویت» طی تهیه فرمی از ۸ کارشناس خبره روانشناسی

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

درخواست شد، نظرات خود درباره ۱) میزان مطابقت هر یک از سبک‌های اسناد با خرده مضمون‌ها و ۲) میزان مطابقت مضامین با داده‌ها را بیان کنند. نتایج حاصل از میزان شاخص روایی محتوا (CVI) در جدول ۳ آمده است. همانطور که در این جدول نمایان است، میانگین روایی محتوایی مضامین سازمان دهنده از وضعیت مطلوبی برخوردارند. به طوری که شاخص CVI هریک از مضامین ۰/۸۰ و بالاتر بوده و میانگین کل شاخص روایی محتوا برابر ۰/۹۲ است که بالاتر از مقداری CVI بحرانی یعنی ۰/۷۹ است که نشانگر وضعیت مطلوب مدل مفهومی از جهت اعتبار است.

بحث

نخستین سوال این پژوهش مفهوم‌شناسی و تحلیل مولفه‌های «معنویت» در روانشناسی بود. بررسی‌ها نشان می‌دهد این سازه از چهار بُعد «هسته»، «مکانیزم‌ها»، «نظام‌ها» و «نمودها» تشکیل شده است.

بُعد «هسته» اشاره به این دارد که معنویت تمایلی ذاتی، و جوهره وجودی انسان است. به گفته برخی از روانشناسان، این پدیده از جنس انرژی بوده و فرامادی می‌باشد لذا برخواسته و منتج از روح است. معنویت در عین اینکه حیات بخش می‌باشد، در دو حالت انسان محور و خدامحور بروز و نمود پیدا می‌کند. اگرچه برخی در صدد بررسی آن در لایه‌های ذهن بوده‌اند ولی آنچه در هسته معنویت دارای اهمیت است فرامادی و فراطبیعی بودن آن است که اکثریت روانشناسان نیز به آن اشاره کرده‌اند.

«مکانیزم‌ها» که محصول فعل و انفعالات داخلی «هسته» هستند، سازوکار ایجاد تحول معنوی را فراهم می‌کنند. معنویت از طریق این مکانیزم‌ها در فرایند تحول در ابعاد دیگر این سازه دیده می‌شود. نکته حائز اهمیت اینکه بدون در نظر گرفتن مکانیزم‌ها، هیچگونه تحولی در معنویت رخ نخواهد داد.

مکانیزم «تجربه‌گری» به صورت «درونی/ ذهنی» رخ می‌دهد و اشاره به سازوکاریست که در ضمن آن افراد، «خود»، «هستی»، «امور مقدس» را به صورت درونی و ذهنی تجربه کرده و این در حالی است که «فاعلیت» و عاملیت خود را نیز خبرت می‌کند. تجربه‌های معنویِ گرایش به جهانی بودن (۴۹)، تجربه عمیق شخصی مثبت (۲۵)، تجربه عاملیت و فاعلیت در راستای عاملیت خداوند (۵۳) از جمله موارد مهمی است که در ادبیات روانشناسان در این مکانیزم مورد اشاره واقع شده است.

«ارتباط» مکانیزم دیگریست که دربردارنده سازوکار اتصال و پیوند به ماهیت دیگر است (۴۷،۵۶). در حقیقت ماهیت این پدیده در انسان تمایل به ارتباط با «دیگران» (۱۷،۳۸)، «هستی/ طبیعت/ واقعیت نهایی» (۱۷،۳۸،۵۹)، «امرقدسی/ خداوند/ روح‌بزرگ/ ذهن جهانی» (۵،۱۹،۲۰،۴۹)، «فراطبیعت» (۴۶،۵۸) و «خالق» (۱۹) را ایجاد می‌کند که هر کدام بسترساز شکل‌گیری نظام‌های پویا متناسب است. درک اتصال و ارتباط در زندگی بشر یکی از مولفه‌های اساسی ایجاد احساس امنیت و در امتداد آن سلامت‌روان است و هر مقدار منبع اتصال کامل‌تر، فراتر و متعالی‌تر باشد این برون‌داد قوی‌تر می‌باشد (۲۰).

مکانیزم «جستجوگری» ایجادکننده گرایش به فهم و بررسی موارد متعددیست که اکثرا معنایی و مرتبط با معنویت هستند. سازوکار جستجو غالبا به صورت خودانگیخته فرد را به سمت بررسی و تفقد در «معنا، چرایی، ارزش زندگی» (۱۸،۱۹،۲۲،۶۱)، «هدف زندگی» (۴۶)، «انسان کامل» (۲۱)، «امرقدسی/ خداوند» (۲۰)، «مبداء»، «غایت» و «فراطبیعت» (۷۵،۷۷) سوق می‌دهد. تفحص و کاوش فرد را وادار به «تفکر» و «تجربه‌گری» کرده و می‌توان آن را برخواسته از میل ذاتی انسان به کمال دانست که البته در سازه معنویت این میل به سمت موضوعات مرتبط جهت‌دهی می‌شود (۷۱،۷۲).

و آخرین مکانیزم، که به نظر می‌رسد مکانیزم‌های دیگر زمینه‌ساز کارکردی آن می‌باشند، «تفکر» نام دارد. تفکر که خود منتَج عقل طبیعی است عالی‌ترین سازکار ذهنی انسان می‌باشد که در تحول معنوی از جمله مهم‌ترین مکانیزم‌هاست بدین جهت که جنس تحول معنوی با تحول معنایی شدیدا اجین بوده و برای فهم و ایجاد معنا در عرض دیگر مکانیزم‌ها، تفکر نقش اساسی ایفا می‌کند (۱۹،۴۰،۵۹،۶۳).

بُعد «نظام‌های پویا» که در بردارنده نظام‌های «شناختی»، «رفتاری» و « عاطفی- هیجانی» است در مرحله بعد از مکانیزم‌ها و متأثر از آن شکل می‌گیرد. اصطلاح «نظام» اشاره به سازمان‌یافتگی و تعامل درونی منظم هر یک از این جنبه‌ها دارد. به طوری که «نظام‌شناختی» با موضوعیت سه‌گانه، خود، خدا و هستی، در سازه معنویت منجر به خودآگاهی معنایی، باور به وجود فراطبیعت، معنانگری نسبت به همه چیز و در نهایت شناخت در چارچوب ایدئولوژی و جهان بینی مشخص می‌گردد (۷۳). در بررسی کدهای اولیه مرتبط با نظام‌ها، تنها ۲۱ درصد موارد به این جنبه اختصاص داشته است.

«نظام عاطفی- هیجانی» با اختصاص ۳۳ درصد کدهای مرتبط، اشاره به سازمان یافتگی عاطفی معنوی است که گرایشاتی مثل «فزون طلبی»، «کامل‌گرایی»، «قدرت‌طلبی» و «تعالی‌طلبی» را در بر دارد. همانطور که در ترسیم مدل قابل رویت است، نظام‌های پویا بر مکانیزم‌ها تاثیر متقابل داشته و می‌توان گفت به طور مثال میل و گرایش به کامل‌گرایی و فزون‌طلبی تاثیر بسزایی در ایجاد انرژی لازم جهت فعالیت مکانیزم جستجوگری و ارتباط دارد (۷۵).

«نظام‌رفتاری» که بیشترین کد (۴۶ درصد) را به خود اختصاص داده است، تمرکز اصلی تعاریف روانشناسان است و به این معناست که در تحول معنوی، رفتار بیشتر از بُعد شناخت و عواطف مورد توجه بوده است. «وظیفه مداری» که می‌تواند به معنای مسئولیت پذیری نیز باشد، «تکلیف محوری» که اشاره به عمل به وظیفه در برابر خداوند دارد، «خود مراقبتی»، «تعاون و خیررسانی»، «اخلاق

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

محوری» و «هماهنگی (رفتاری) با جهان» مواردیست که در نظام رفتاری معنوی قابل مشاهده بوده و به طور کلی «سبک زندگی» با محوریت رفتارهای معنایی (۳۲) شکل می‌گیرد.

بُعد «نمودها» در حقیقت پوسته ظاهری معنویت را تشکیل می‌دهد که فرایند تحول معنوی در نهایت چه پیامدها و نمودهایی را متبلور می‌نماید. وجود «انگیزه» (۴۱)، «هدفمندی» (۶۱)، «امید» (۴۰)، «تعالی و شکوفایی» (۷۵،۲۲)، «معنا» (۶۸)، «یکپارچگی (خود، هستی و خدا)» (۴۶)، «وفاداری» (۷۷)، احساس «هویت یافتگی» (۶۸)، «ایمان به قدرت خدا» (۱۶)، «آرامش» (۵۴)، «دریافت توجه» (۵۴)، احساس «ارزشمندی» (۴۸)، «تعادل» (۵۱)، «پالایش» (۴۶)، «رفاه درونی»، «رضایت از زندگی» و «سازگاری» (۶۰)، «سلامتی» و «بهبود از رنج» (۴۴) از جمله مواردی است که در تعاریف از معنویت به عنوان نمودهای این تحول مورد توجه واقع گردیده است.

نتیجه‌گیری

با وجود تعاریف و تعابیر پراکنده در روانشناسی، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که «معنویت» سازه‌ای چندبُعدی و غیربسیط است که علاوه بر ایفای نقش به عنوان یکی از ابعاد مهم تحول انسانی، در تعامل عمیق با سایر ابعاد تحولی (شناختی، هیجانی، رفتاری و غیره) قرار دارد. پژوهش حاضر با هدف مفهوم‌شناسی و تحلیل مؤلفه‌های سازه معنویت در روانشناسی، نشان داد که این سازه از چهار بُعد اصلی تشکیل شده است: ۱) «هسته» که به جوهره ذاتی و فرامادی معنویت اشاره دارد؛ ۲) «مکانیزم‌ها» شامل تجربه‌گری، ارتباط، جستجوگری و تفکر که به عنوان تسهیل‌گران تحول معنوی عمل می‌کنند؛ ۳) «نظام‌های پویا» شامل نظام‌های شناختی، عاطفی- هیجانی و رفتاری که متأثر از مکانیزم‌ها شکل می‌گیرند؛ و ۴) «نمودها» که پیامدهای تحول معنوی را در قالب انگیزه‌مندی، هدفمندی، امید، تعالی و سایر موارد نشان می‌دهند. این یافته‌ها چارچوبی جامع برای درک ابعاد مختلف معنویت ارائه می‌دهد و می‌تواند در پژوهش‌ها و مداخلات مرتبط مورد استفاده قرار گیرد.

تشکر و قدردانی: بدینوسیله محققین از شرکت‌کنندگان در مطالعه حاضر و همچنین معاونت تحقیقات و فناوری دانشگاه علوم پزشکی قزوین تشکر و قدردانی می‌نمایند.

تضاد منافع: نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافعی در مطالعه حاضر وجود ندارد.

منابع

1. Pargament KI. Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred. Translated by Alireza Zahiruddin, Masoud Janbozorgi, Reza Karimzadeh. Qom: Research Institute of Haowzah and University Publications; 2019.
2. Pargament KI, Exline JJ. Shaken to the core: Understanding and addressing spiritual struggles in psychotherapy. American Psychological Association. 2023. pp. 119-133.
3. The Oxford Handbook of Psychology and Spirituality. Oxford University Press; 2024.
4. Reshadat S, Saeidi S, Zangeneh A, Ziapour A, Choobtashani M, Saeidi F. A Study of Children's Geographic Access to Health Services (Health Care Centers and Clinical Laboratories) in Kermanshah City, Iran. International Journal of Pediatrics. 2018; 6(2):7241-51.
5. Huitt W. The mind. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University; 2010. Available from: http://www.edpsycinteractive.org/topics/summary/mind.html
6. Huitt W. The spiritual nature of a human being. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University; 2000. Available from: http://www.edpsycinteractive.org/topics/spiritual/spirit.html
7. James W. The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature. London: Collier-Macmillan; 1961.
8. Moore K, Gomez-Garibello C, Bosacki S, Talwar V. Children's spiritual lives: The development of a children's spirituality measure. Religions. 2016; 7(8):95.
9. Helminiak D. The human core of spirituality: Mind as psyche and spirit. Albany, NY: State University of New York Press; 1996.
10. Newberg A, D'Aquili E, Rause V. Why God won't go away. New York, NY: Ballantine Books; 2001.
11. Adler A. What life should mean to you. London, UK: George Allen & Unwin; 1980.
12. Frankl V. Man's search for meaning. Rev. ed. New York, NY: Washington Square Press; 1998.
13. Beck P, Walters A. The sacred: Ways of knowledge, sources of life. Tsaile, AZ: Navajo Community College; 1977.
14. Tolan SS. Spirituality and the highly gifted adolescent. Highly Gifted Children; 2000. Available from: http://www.stephanietolan.com/spirituality.htm
15. Chee K. The heart of leaders: Spirituality in educational administration. Paper presented at the Linking Research to Educational Practice II symposium at the University of Calgary; 2002.
16. Danesh HB. The psychology of spirituality. Rev. ed. Victoria, Canada: Paradigm Publishing, Ottawa, Canada: Nine Pines Publishing; 2001.
17. Hamilton DM, Jackson MH. Spiritual development: Paths and processes. Journal of Instructional Psychology. 1998;25(4):262-70.
18. Hay D, Nye R. The spirit of the child. London, UK: Fount; 1998.
19. Collins G. The soul search: A spiritual journey to an authentic intimacy with God. Nashville, TN: Thomas Nelson Publishers; 1998.
20. Pargament KI. Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred. Guilford Press; 2011.
21. Jenkins RA, Pargament KI. Religion and spirituality as resources for coping with cancer. Psychosocial resource variables in cancer studies; Routledge. 2014. pp. 51-74.
22. Barnes LL, Plotnikoff GA, Fox K, Pendleton S. Spirituality, religion, and pediatrics: Intersecting worlds of

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

healing. Pediatrics. 2000;106 (Supplement_3):899-908.
23. Hill PC, Pargament KI. Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. American Psychologist. 2003;58: 64-74.
24. Van Deurzen E, Adams M. Skills in existential counselling & psychotherapy. Sage; 2016.
25. Navarro JL, Stephens C, Rodrigues BC, Walker IA, Cook O, O'Toole L, et al. Bored of the rings: Methodological and analytic approaches to operationalizing Bronfenbrenner's PPCT model in research practice. Journal of Family Theory & Review. 2022;14(2):233-53.
26. Hardy SA, Nelson JM, Moore JP, King PE. Processes of religious and spiritual influence in adolescence: A systematic review of 30 years of research. Journal of Research on Adolescence. 2019;29(2):254-75.
27. Hart T. The Secret Spiritual World of Children. Novato: New World Library; 2003.
28. Splika B. Spirituality: Problems and directions in operationalization a fuzzy concept. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Toronto, Canada; 1993.
29. King PE, Boyatzis CJ. Religious and spiritual development. In: Handbook of child psychology and developmental science: Socioemotional processes. 3rd ed. 2015. pp. 975-1021.
30. Abbasi M. Compilation of a conceptual model and therapeutic plan of hedonism based on Islamic sources in depression syndromes [doctoral dissertation]. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 2017.
31. Walker LO, Avant KC. Strategies for theory construction in nursing. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall; 2005.
32. Fisher J. The four domains model: Connecting spirituality, health and well-being. Religions. 2011;2(1): 17-28.
33. VandenBos GR. The American Psychological Association's knowledge dissemination program: An overview of 125 years. American Psychological Association. 2018. pp. 393-433.
34. Sessanna L, Finnell D, Jezewski MA. Spirituality in nursing and health-related literature: A concept analysis. Journal of Holistic Nursing. 2007;25(4): 252-62.
35. Braun V, Clarke V. Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology. 2006; 3(2):77-101.
36. Koenig HG, McCullough ME, Larson DB. Handbook of religiousness and health. New York, NY: Oxford University Press; 2001.
37. Willson GB, McIntosh AJ, Zahra AL. Tourism and spirituality: A phenomenological analysis. Annals of Tourism Research. 2013;42:150-68.
38. Cavanagh GF. Spirituality for managers: Context and critique. Journal of Organizational Change Management. 1999;12(3):186-99.
39. King PE. Spirituality as fertile ground for positive youth development. In: Lerner RM, Roeser RW, Phelps E, editors. Positive youth development and spirituality: From theory to research. West Conshohocken, PA: Templeton Foundation Press; 2008. pp. 55-73.
40. Miller L. Interpersonal psychotherapy from a spiritual perspective. American Psychological Association. 2005. pp. 153-175.
41. McKnight R. Spirituality in the workplace. In: Transforming work: A collection of organizational transformation readings. 1984. pp. 138-53.
42. Maslow A. Farther reaches of human nature. Magnolia, MA: Peter Smith Publishers; 1983.
43. Copan P. That's just your interpretation: Responding to skeptics who challenge your faith. Holland, MI: Baker Book House; 2001.
44. Gallup G, Bezilla R. The religious life of young Americans: A compendium of surveys on the spiritual beliefs and practices of teen-agers and young adults. Princeton, NJ: George H. Gallup International Institute; 1992.
45. King PE, Boyatzis CJ. Exploring adolescent spiritual and religious development: Current and future theoretical and empirical perspectives. Applied Developmental Science. 2004;8(1):2-6.
46. Taylor EJ. Spiritual care: Nursing theory, research, and practice. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall Pub Co; 2002.
47. Young C, Koopsen C. Spirituality, health, and healing: An integrative approach. Sudbury, MA: Jones & Bartlett Learning; 2010.
48. Ambrož M, Ovsenik R. Tourist origin and spiritual motives. Management: Journal of Contemporary Management Issues. 2011;16(2):71-86.
49. Richards PS, Bergin AE. A spiritual strategy for counseling and psychotherapy. Washington, DC: American Psychological Association; 1997.
50. Hermans CA. Spiritual transformation: Concept and measurement. Journal of Empirical Theology. 2013;26(2): 165-87.
51. Stanard RP, Sandhu DS, Painter LC. Assessment of spirituality in counseling. Journal of Counseling & Development. 2000;78(2):204-10.
52. Benson PL, Roehlkepartain EC, Rude SP. Spiritual development in childhood and adolescence: Toward a field of inquiry. Beyond the Self; Routledge. 2019. pp. 205-213.
53. Vaughan F. Spiritual issues in psychotherapy. Journal of Transpersonal Psychology. 1991;23(2): 105-19.
54. James AG, Fine MA, Turner LJ. Do Family Assets Mediate the Relationship Between Community Assets and Youths' Perceived Spirituality?. Family Relations. 2015; 64(5):681-95.
55. Smith C, Denton ML. Soul searching: The religious and spiritual lives of American teenagers. Oxford University Press; 2009.
56. Mahoney A. The science of children's religious and spiritual development. Cambridge: Cambridge University Press; 2021.
57. National Cancer Institute. Spirituality in cancer care. General information about spirituality. 2016.
58. Mitroff I, Denton E. A study of spirituality in the workplace. Sloan Management Review. 1999;40(4): 83-92.
59. Gale M, Hendricks JJ, Dollahite DC, Marks LD. Perspectives on lifespan religious and spiritual development from scholars across the lifespan. Religions. 2023;14(3):362.
60. Delgado C. A discussion of the concept of spirituality. Nursing Science Quarterly. 2005;18(2): 157-62.
61. Myers JS. Precambrian tectonic evolution of part of Gondwana, southwestern Australia. Geology. 1990;18(6):537-40.
62. Benson PL, Roehlkepartain EC, Scales PC. Spirituality and positive youth development. In: Miller L, editor. The Oxford handbook of psychology of spirituality and consciousness. New York, NY: Oxford University Press; 2010. pp. 468-85.
63. Mahoney A. Religion in families, 1999–2009: A relational spirituality framework. Journal of Marriage and Family. 2010;72(4):805-27.
64. Cornwall M, Albrecht SL, Cunningham PH, Pitcher BL. The dimensions of religiosity: A conceptual model with an empirical test. Review of Religious Research. 1986:226-44.
65. King PE, Boyatzis CJ. Religious and spiritual

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]

development. Handbook of Child Psychology and Developmental Science. 2015;3:975-1021.
66. King PE, Roeser RW. Religion and spirituality in adolescent development. Handbook of Adolescent Psychology. 2009.
67. Murray R, Zenter FB. Nursing concepts for health promotion. New York: Prentice Hall; 1989.
68. Lerner RM, Roeser RW, Phelps E, editors. Positive youth development and spirituality: From theory to research. West Conshohocken, PA: Templeton Foundation Press; 2008.
69. Erikson EH. Youth: Fidelity and diversity. InConflict Resolution and World Education. Dordrecht: Springer Netherlands. 1966. pp. 39-57.
70. Lerner RM, Roeser RW, Phelps E, editors. Positive youth development & spirituality: From theory to research. West Conshohocken, PA: Templeton Foundation Press; 2008.
71. Zinn LM. Spirituality in adult education. Adult Learning. 1997;8(5-6):26-30.
72. Fowler J. Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning. New York, NY: HarperCollins; 1981.
73. Janbozorgheri M. Multidimensional spiritual therapy of a God-oriented approach. Qom: Research Instiiute of Haowzah and University Publications; 2022. [In Persian]
74. Bhatia JK, Vyas M. Children's Spirituality: A Literature Review and Conceptual Analysis. Indian Journal of Positive Psychology. 2023;14(1):53-7.
75. Hummel J, Huitt W. What you measure is what you get. GaASCD Newsletter: The Reporter. 1994;10-11.
76. Koenig HG. Concerns about measuring “spirituality” in research. The Journal of Nervous and Mental Disease. 2008;196(5):349-55.
77. King PE, Ramos JS, Clardy CE. Searching for the sacred: Religion, spirituality, and adolescent development. American Psychological Association. 2013. pp. 513-528.
78. Razzaghi N, Rafiei F, Parvizi S, Sadat Hosseini A. Concept analysis of spirituality in nursing. Iran Journal of Nursing. 2015;28(93-94):118-131.

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.3.4.562]